

HET VERZET IN ONZE GEMEENTE

Drs. Hans Brugman

Een mooie gedachte om 60 jaar na dato een terugblik te werpen op de betekenis van het verzet in onze gemeente. Verzet is de algemeen aanvaarde, maar niet erg precieze term voor illegaliteit. Volgens dr. L. de Jong werden door talloze, los van elkaar opererende illegale organisaties dezelfde doelen nagestreefd: hulp aan vervolgd, strijd tegen de bezetter en steun aan de oorlogvoering van Duitslands tegenstanders. Overigens beperkte de illegaliteit zich tot een of enkele procenten van de bevolking. De OD (ordedienst) was een van de eerste verzetsorganisaties en bestond merendeels uit officieren van het Nederlandse Leger. De OD hield zich in het begin vooral met spionage bezig, maar later zag deze organisatie, zoals de naam al aangaf, het vooral als haar taak de voorbereiding op zich te nemen van een na de capitulatie in te richten Militair Gezag. Dit leidde tot conflicten met het Nationaal Comité (leiders van de illegale politieke partijen) en nadat dit comité in 1943 opgerold was, met de illegale Vrij Nederland-Parool groep. De SD die zich onder andere bediende van dubbelspionnen, kreeg al snel lucht van de activiteiten van zowel de OD als het Nationaal Comité en slaagde erin de organisaties grotendeels op te rollen. Berucht is

het OD-proces in Amersfoort in april 1942, waarbij de doodstraf werd uitgesproken over 24 van 25 betrokken en gearresteerde verzetsmensen. Later werden er geen processen meer gevoerd, maar werden de gevangenen gewoon doodgeschoten. Een prominente figuur in deze groep was Pim Boellaard. Over hem alleen kunnen al vele pagina's worden geschreven. Ook hij werd in mei 1942 gearresteerd doch overleefde het concentratiekamp. Belangrijke andere illegale groeperingen waren de pers, (onder andere de nu nog bestaande bladen Vrij Nederland en Parool), het studentenverzet, het artsenverzet (met het nu nog bestaand blad Medisch Contact), de hulp aan onderduikers en de Communistische Partij Nederland (sinds de overval van Duitsland op de Sovjet Unie). In 1941 opereerde Jaap Sickenga als geheim agent in de Obrechtlaan. Hij had daar een zender en heeft heel wat nuttige informatie naar Londen geseind, samen met de geheim agent Hans Zomer. Op 31 augustus 1941 (Koninginnedag) werd hij door de Duitse contraspionage 'uitgepeild' en gearresteerd, terwijl hij de koptelefoon nog op had. Hij werd slechts 23 jaar.

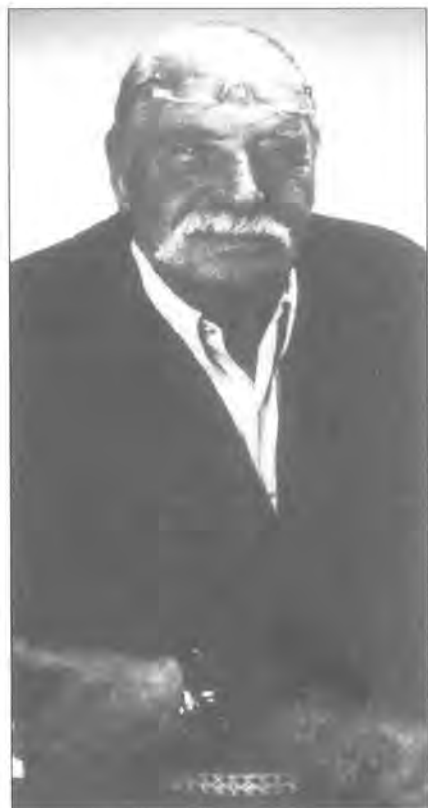
Zeker mag uit die tijd de arts M. Brouwer van de Soestdijkseweg 65 (nu 365), waar later C. van Esveld woonde, niet onvermeld blijven. Hij leverde informatie aan de geheim agent Willem Tuin die zijn zender in 'Plantwijk' op nr. 39 (nu 339). had verborgen; Tuin kon elke avond slechts een paar minuten berichten naar de geheime dienst in Londen verzenden, nooit langer, want dan liep hij kans uitgepeild te worden door de Duitse contraspionage. Berichten bestemd voor Londen werden vaak tijdens een bezoek aan de dokter overhandigd. Brouwer werkte ook samen met de verzetsmannen, J.G.A. van Medenbach de Rooy en Maurits Groen, J. Balk en zijn zuster P.C. Balk. Allen werden tenslotte gearresteerd. Van Medenbach de Rooy en Groen overleefden het niet. Bij het KNMI werkten spionnen, die weergegevens verzamelden en naar Londen seinden ten behoeve van de steeds grotere aantallen vliegtuigen die bijna dagelijks met hun dodelijke bommenlast over ons land vlogen op weg naar Duitsland. De heer Buijense had daartoe allerlei instrumenten voor weerwaarneming in zijn achtertuin opgesteld. Kort voor de luchtlandingen bij Arnhem in september 1944 kreeg hij opdracht om bij Oosterbeek lokale weerberichten op te nemen en door te seinen naar Londen. Toen hij daar

enkele dagen mee bezig was, landden rondom hem duizenden parachutisten als onderdeel van de operatie Market Garden. Een collega die hierbij ook betrokken was, A.J. van Ginkel, werd door verraad in zijn werkkamer gearresteerd door de SD.

Hij moest dit met zijn leven bekopen. In de latere jaren ontstond de LO-KP, een landelijk verbreid netwerk (Landelijke Organisatie voor hulp aan onderduikers, later gefuseerd met de Knokploegen KP). Zij richtten zich niet op sabotage, maar op de hulp aan de tienduizenden, later misschien wel honderdduizenden onderduikers. In principe moest iedere man tussen de 16 en 55 jaar gaan werken in de oorlogsindustrie in Duitsland, zodat degenen die ze daar vervingen vrijgemaakt konden worden om te vechten in het Duitse Leger. Al deze mensen en hun gezinnen zaten zonder inkomsten en zonder distributiebonnen. Hierin werd voorzien in de LO. Ze verkregen de gelden door 'burgerhulp', maar ze hadden natuurlijk ook distributiebonnen nodig.

Daarom werd besloten om gemeentehuizen en distributiekantoren te overvallen. Dat was een hele klus om dat over heel Nederland te organiseren en zo eerlijk mogelijk te verdelen. Het leidde tot vele tientallen acties. Een van de mannen die hier in deze omstreken een sleutelrol vervulde was Jack Dijksterhuis, die

over vele betrouwbare medewerkers kon beschikken, waardoor er bijna geen mensen zijn gearresteerd. Velen van hen worden niet genoemd, maar ze waren zeker niet minder belangrijk. Er zijn heel wat huzarenstukjes geleverd!

Jack Dijksterhuis, commandant L.O.-K.P. Bilthoven

Als uitgebreide actie noem ik de overval op het gemeentehuis te Bilthoven door de KP De Bilt. KP De Bilt, eerst onder leiding van J. de Groot, doch later van KP Frits (schuilnaam van Rein van der Haar), zou op 10 januari 1944 een overval plegen op het bevolkingsregister van het gemeentehuis. Jagtlust was in december 1943 door de Wehrmacht gevorderd, om daar het stafbureau van het commando van het LXXXVIIIste Armeekorps te vestigen. De commandant, generaal H.W. Reinhard, was in een bunkercomplex aan de Bilderdijklaan gevestigd. De gemeenteambtenaren hadden in zeer korte tijd de administratie over moeten brengen naar de Oranje-Nassauschool die in de Overboschlaan was gelegen. Waarnemend burgemeester Van Ravenswaaij, die tevens burgemeester was van Utrecht, had zich zorgen gemaakt over de beveiliging van in het bijzonder het bevolkingsregister en de blanco persoonsbewijzen. Op 20 december schreef J.B. Schoonhoven, werkzaam op de secretarie, een brief aan Van Ravenswaaij dat hij samen met de kapitein van politie Keizer (NSB-er) deze veiligheid had onderzocht en in orde had bevonden. In de middag van die bewuste 10^e januari kwamen de verzetsmensen die de overval in De Bilt zouden uitvoeren, bijeen ten huize van de familie Alberts in de Torenstraat. Rein van der Haar had de plannen uitgewerkt en deze zouden uitgevoerd worden door Jan de Groot uit Utrecht, Dirk van Harten, Bauer

('Kleine Kees') en nog enkele anderen. Eerder die week had men kans gezien om een afdruk te maken van de sleutel van de achterdeur van de Oranje-Nassauschool en daarmee was een valse sleutel gefabriceerd. De originele sleutel werd namelijk elke dag om vijf uur bij het politiebureau afgegeven en de volgende ochtend weer opgehaald. De volgende stap zou zijn het ophalen van de kluis- en de kastsleutels, die Van Tellingen, de chef van de Afdeling Bevolking, altijd mee naar huis nam. Vier man gingen daartoe die avond om 19.15 uur met hun lichtgrijze DKW met Overijssels kenteken naar het woonhuis van Van Tellingen aan de Brandenburgerweg. Een bleef wachten in de auto, terwijl de andere drie aanbelden en direct werden binnengelaten. Zij waren gewapend met pistolen en eisten de sleutels van de kluisen en kasten van het bevolkingsregister. Van Tellingen heeft toen de sleutelbossen, die hij altijd in een lade van het dressoir opborg, afgegeven. Op dat moment kwam mevrouw Verheul, een kennis van de familie, aan de deur. Zij werd binnengelaten en moest toen eveneens meedoen aan de enscenering, waarbij de handen van Van Tellingen met een stukje papertouw werden vastgebonden, waarna hij en zijn vrouw met mevrouw Verheul en de daar logerende tante, mevrouw Van Popta, in de kelder werden opgesloten. Pas om 21.00 uur, dus bijna twee uur later, werd A.P. Keyzer, de buurman van de

familie Van Tellingen, gealarmeerd door klopgeluiden, die hij kon lokaliseren door in zijn eigen kelder te luisteren. Hij klopte ook op de muur, waarop Van Tellingen riep dat hij was overvallen en met zijn gezin in de kelder was opgesloten. Hij werd door de buurman bevrijd, die daarna de politie waarschuwde. Intussen had de knokploeg al lang zijn slag geslagen. Men had door gebruik te maken van de valse sleutel de achterdeur van de school geopend en daarna de twee deuren naar de kluis geforceerd met een breekijzer. Uit het rapport van burgemeester Van Ravenswaaij bleek dat de buit bestond uit:

- Het bevolkingsregister van A tot Stevels, (de rest had men over het hoofd gezien, omdat dat in een andere kast was opgeborgen)
- 243 diverse persoonsbewijzen
- 915 speciale zegels voor persoonsbewijzen
- 536 blanco persoonskaarten.

Alles werd direct per auto afgevoerd naar een adres dat opgegeven was door de Centrale die alle opbrengsten van overvallen verzamelde en waar de verzetsorganisaties bonnen, persoonsbewijzen en dergelijke papieren konden aanvragen. Dirk van Harten was aangewezen om met een auto te wachten op de buit. Op de Overboschlaan waren echter een paar huizen verder Duitsers gelegerd. Enkelen van hen wandelden nietsvermoedend langs en moesten gezien hebben dat er postzakken werden ingeladen. Een hachelijke situatie, die

echter goed afliep. De politie heeft alle personen, die op het moment van de overval ten huize van de familie Van Tellingen aanwezig waren, gehoord. Niemand kon echter een enigszins bruikbaar signalement geven. Als reden van het feit dat zij zo kort van memorie waren, gaven zij allen op dat ze zo nerveus geweest waren. Ook de personeelsleden van de afdeling Bevolking werden gehoord, in verband met het feit dat er blijkbaar een valse sleutel was geweest van de achterdeur. Aardig is nog te vermelden, dat de dochter van de hiervoor genoemde familie Alberts uit de Torenstraat die bewuste avond van de 10^e januari in de Dorpsstraat wandelde met haar verloofde H. van Gent. Juist toen ze het politiebureau in de Dorpsstraat passeerden rukte de politie per fiets uit, in verband met het alarm na de overval op het bevolkingsregister. Zij herinnerden zich dat dit uitrukken bijzonder rustig plaats vond en zij begrepen achteraf pas waarom dit zo langzaam werd uitgevoerd. Rein van der Haar, de organisator van deze overval, heeft met de 'groep Frits' van de 'Landelijke Knokploeg' een aantal stoutmoedige overvallen gepleegd. Zijn vader was bij de Biltse politie en weigerde medewerking te geven aan het ophalen van joden. Dit kostte hem zijn baan en inkomen, maar hij bleef wel standvastig!

In Engeland werd op 3 september 1944 de NBS (Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten) opgericht met Prins Bernhard als commandant. De verschillende opererende verzetsgroepen werden toen min of meer gecoördineerd, wat ook weer gevarieerde opleverde van het opereren van dubbelspionnen. Er zijn toen een aantal verzetsacties in de gemeenten De Bilt en Maartensdijk uitgevoerd, waarvan ik de sabotage van de spoorlijn even oostelijk van de overweg bij de Groenekanseweg noem. Mach Balk werd aangeschoten en gearresteerd, evenals Flip de Leeuw. Zij werden beide gefusilleerd. De derde, Joep Huffener wist te ontsnappen. Pieter ter Beek die ook in deze verzetsgroep werkzaam was werd enkele dagen later gepakt en samen met Flip ter dood gebracht. Een andere verzetsactie was het maken van valse persoonsbewijzen door de fotograaf Salomon de Wolf. Tijdens een inval door de SD in zijn woning aan de Soestdijkseweg 353 op 16 januari 1945, ontstond een vuurgevecht waarbij een of twee Duitsers werden gedood. Een week later werden acht mannen vanuit de gevangenis aan het Wolvenplein naar de tuin van het betreffende pand gevoerd en daar ter plekke doodgeschoten. Het betrof twee verzetsmensen waaronder De Wolf en zes zwarthandelaren. Familieleden van twee van de laatste categorie

De families Balk en De Wolf.

V.l.n.r. Mach Balk, mevr. Balk, Anneke de Wolf, Ben de Wolf, S. de Wolf, J. Balk, Maartje Balk, mevr. de Wolf

hebben mij geïnformeerd over de toedracht van deze wrede actie. De laatste actie van de Binnenlandse Strijdkrachten vond plaats op 3 april 1945 en wel op de Soestdijkerweg, richting Soestdijk, even voorbij het kruispunt (nu een rotonde, red.) met de Dolderseweg. Deze actie werd dan weliswaar net niet op het grondgebied van De Bilt uitgevoerd, maar wel

door een Bilthovense BS-groep. Commandant C. van Moorselaar schrijft hierover: „*Na ontvangst van de opdracht aan de sabotagegroep om op 3 april 1945 's avonds laat een doorkomend munitietransport te voorzien van springladingen, waren de leden van de groep niet erg enthousiast, daar de Duitsers steeds harder terug sloegen middels represailles op*

meestal onschuldigen. De opdracht moest echter uitgevoerd worden. Het verlies van drie strijdmakkers bij de aanslag van 8 november 1944 zat ons nog erg hoog en we zouden alles op alles zetten om te trachten deze actie zonder verliezen onzerzijds te laten verlopen. Voor de aanvang van de avondklok zouden de vijf leden van de groep naar een woning gaan op een van de landgoederen aan de noordzijde van de Soestdijkerweg. Hier werd gewacht op het donker; te voet ging het naar de wegstrook voorbij het huidige gedenkteken, waar de groep werd gesplitst. De ene groep, bestaande uit W. Bremer, R. van Enthoven en H. Vlug (de Snor), lag richting Ernst Sillemhoeve aan de kant van de weg in dekking en de andere groep met commandant C. van Moorselaar ('Bakker'), met de ondergedoken Poolse SS-er 'Paul' ging terug in de richting van het huidige gedenkteken. In de volslagen duisternis hoorde ik plotseling zeggen: 'Ah es sind zwei' en daarop het geluid van het scherpstellen van hun wapens, waarop Paul zei: 'Jetzt geht 's los...zak, zak'. Hij haalde de trekker over van zijn antieke 'repercussiepistool', dat helaas weigerde, waarop ik onmiddellijk een salvo gaf met mijn stengun. Hierop renden we terug naar de andere drie, die in spanning waren wie er aan kwamen, Duitsers of de andere groep. Via het bruggetje bij de boerderij zijn we door de landerijen over hekken en sloten terecht gekomen op de Wieksloterweg in Soest. In die boerderij zat een vrouw te waken bij een zieke man. Boven

ging er een raam open. ...een man wilde ons weggagen, maar werd gekalmeerd door de aanblik van de stengun. Hij opende de voordeur en liet ons binnen. Na ons relaas aangehoord te hebben bracht hij ons naar een kamer waar de vloerbedekking opzij geslagen werd en waar wij door een luik onder de vloer kropen. Hier werd op zeer ongeriefelijke wijze de nacht doorgebracht, waarna we de andere morgen springstof en wapens verborgen in het kippenhok. Co hield zijn FN-pistool en een handgranaat bij zich. Getracht werd een beter onderkomen te vinden bij de gereformeerde pastorie, maar we werden als landlopers weggestuurd. We kregen onderdak boven een drogisterij in Baarn, waar een vriendin van mijn verloofde werkte en waar we een dag en een nacht konden doorbrengen. Wim, Ruud en Herman gingen ongewapend te voet naar huis, Co en Paul gingen zoveel mogelijk door de bossen hun eigen weg terug naar de Palestrinalaan 12 in Bilthoven, waar Co woonde."

Tot zover het ooggetuigeverslag van Van Moorselaar. Achteraf bleek dat van de vijandelijke patrouille één Duitser dodelijk was getroffen. Als represaille werden op 6 april, dus vier weken voor de bevrijding, tien 'Todeskandidaten' uit de gevangenis in Utrecht opgehaald en op de plaats van het vuurgevecht gefusilleerd. Ter nagedachtenis is er een gedenkteken opgericht, even ten westen van de tegenwoordige camping. Met deze actie werden

de verzetsacties afgesloten, omdat het duidelijk werd dat de Duitse legers steeds verder werden ingesloten door de geallieerde strijdkrachten en dat de capitulatie niet lang meer zou uitblijven. Ik moest me beperken tot enkele grepen uit de

Ir. Rudi A.G. Enthoven, lid K.P. van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten, Bilthoven-Noord

geschiedenis van 1940 tot 1945, maar ik kan niet eindigen zonder de elf, in mijn optie

dertien, gesneuvelde Biltse verzetsmensen te eren. *H.J. van Aalderen, M. Balk, P.J. ter Beek, A.P.M. Fauchey, A.J. van Ginkel, M.J. Groen, J.G.A. van Medenbach de Rooy, J. Sickenga, H.J.A. van Tarel, J.W. Vermaak en S. de Wolf.* Door mij toegevoegd: *J. Hofstede en jonkheer dr. J. de Marees van Swinderen.*

Tenslotte het drama in Westbroek op de bevrijdingsdag. Overal feest, maar niet in Westbroek waar 5 mei 1945 de zwartste dag in de geschiedenis werd. Dit is uitgebreid verhaald in *De Biltse Grift* van jaargang 12, p 25-32. Bij het lezen van deze gruwelen worden we weer geconfronteerd met de rauwe werkelijkheid van de laatste oorlog, die vijftig miljoen mensenlevens kostte. Oorlog voeren zit in het karakter van de mens besloten, maar toch is het goed te realiseren dat we in ieder geval in de Europese Unie een zodanige verstandhouding hebben dat het nu ondenkbaar is dat hier nog ooit een oorlog zal uitbreken.

Bronnen:

- Brugman J.C., *Bezet en verzet. De Bilt en Bilthoven in oorlogstijd.* 1993.
- Brugman J.C., *Drama in Westbroek. De Biltse Grift* 12 (25-32) 2004.
- Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog.* Staatsuitgeverij 1976. Deel 7 eerste helft en tweede helft.

***